

O INSCRIPȚIE INEDITĂ DE LA CARSIUM

de CONSTANTIN C. PETOLESCU și DRAGOMIR POPOVICI

În cursul săpăturilor cu caracter de salvare întreprinse în anul 1987 în marginea de sud-est a orașului Hîrșova, a fost cercetată parțial o necropolă romană târzie (sec. IV). Cu această ocazie, au fost descoperite cinci cripte cu morminte. Una din ele (nr. 4) era realizată din piatră și cărămidă, cu liant de mortar; deasupra erau așezate, drept acoperiș, cinci lespezi mari — una din ele fiind o stelă cu inscripție (așezată cu scrierea în jos). Cripta conținea un singur mormînt de înhumație, orientat NV-SE. Mortul fusese depus în sicriu de lemn, din care au mai rămas piroanele și colțarele de fier. În zona bazinului, s-au observat resturi dintr-o centură de piele. Nu s-a descoperit alt inventar funerar¹.

Stela funerară este confecționată din marmură; înălțimea 1,47, lățimea 0,56, grosimea maximă 0,26 m. Ca tip, se înscrie în grupa VIII a stelelor funerare din Moesia Inferior²: lespede de formă rectangulară, cu fronton triunghiular înscris (avînd o rozetă cu patru petale), acroterele înscrise (parțial distruse; în cea din stînga o frunză, în cea din dreapta o rozetă probabil cu șase petale), avînd un cîmp al reliefului și un cîmp al inscripției. În cîmpul reliefului sînt reprezentate două fetețe ținîndu-se de mină; brațul drept, respectiv stîng la piept; poartă un vestmînt lung, cu mîneci largi; chipul este redat schematic, părul sub formă de șuvițe, caracteristice pentru sculptura romană târzie.

Condițiile de descoperire arată că stela a fost smulsă de la locul ei și i s-a dat o nouă întrebuințare (acoperiș la mormîntul cu criptă); înseamnă că la acea dată, cimitirul unde stela fusese inițial așezată era în părăsire. Această constatare pledează implicit pentru vechimea stelei cu inscripție (către începutul secolului al IV-lea).

Inscripția este frumos gravată, cu litere care scad treptat în înălțime, de la 5 la 3,5 cm. Ligaturi: în r. 5, $N + N$ și $M + E$; 8, $N + T$; 9, $V + A$; 10, $N + T + E$. Alte particularități: litera A — bara transversală este frîntă (forma literei este caracteristică pentru epoca târzie); G — sfîrșitul circumferinței literei formează o buclă în interior; în r. 7, di n lipsă de spațiu, penultima literă este gravată mai mică; în r. 8, IOV . litera O mai mică, avînd înscris V .

¹ Săpăturile au fost efectuate de un colectiv de cercetători de la Muzeul de istorie al R. S. România (unde se păstrează și stela cu inscripție ce face obiectul acestei note); un raport general este în curs de pregătire (D. Popovici).

² Maria Alexandrescu Vianu, *Dacia*, N. S., 29, 1985, p. 63, fig. 1.

Fig. 1. Stelă funerară cu inscripție de la Carsium.

Textul inscripției este următorul :

D(is) M(anibus)

*B(ene) m(erentibus) : Castae, quae
vixit an(num) I d(ies) V et*

Reginae, quae vixit

5 ann(os) VII mens(es) V dies

XVIII, filiabus dul-

cissimis, Val(erius) Castus,

centur(io) ord(inarius) leg(ionis) I Iov(iae)

Scyt(hicae), unacum Val(erio)

*10 Valeriano, centen(ario), so-
cero suo, posuit*

Traducere : „Zeilor Mani. Valerius Castus, centurion *ordinarius* al legiunii I Iovia Scythica, împreună cu Valerius Valerianus, centurion, socrul său, a pus (acest monument) fiicelor prea dulci, care au binemeritat : Casta, care a trăit un an și 5 zile și Regina, care a trăit 7 ani, 5 luni și 18 zile”.

Prima dintre fiice, Casta, poartă un nume derivat din *cognomen*-ul tatălui ei ; probabil era prima născută³, moartă curînd după ce a împlinit un an. Numele celei de-a doua fiice, fără a fi prea răspîndit, este cunoscut pînă în epoca creștină⁴. Se pare că și mama lor era moartă, căci de punerea inscripției se îngrijește numai tatăl defunctelor, împreună cu socrul său (hunicul fetițelor, desigur).

Valerius Castus era centurion al legiunii I Iovia Scythica. Această legiune a fost organizată de Diocletianus⁵, de aceea poartă un nume derivat din *cognomen*ul sacru al împăratului : *Iovius*⁶ ; concomitent a fost creată legiunea II *Herculia*, al cărei *cognomen* derivă de la *cognomen*ul sacru al coregentului acestuia : Maximianus Herculus⁷.

Cele două legiuni sînt menționate mai întîi de *Itinerarium Antonini*, astfel⁸ :

225,2 *Trosmis leg. I Iovia m. p. XVIII*

3 *Scythica* (sic)

226,1 *Novioduno leg. II*

Herculea

m. p. XX

În ediția din 1916 a *Itinerariului*, sub indicația „Trosmis leg. I Iovia m. p. XVIII”, K. Miller trecea *Scythica* în paranteză, sub numele legiunii, lăsînd pare-se să se înțeleagă că ar fi un *cognomen* al acesteia. În ediția din 1929, la note (sub 225,3), citim : „Scytia se. provincia”. Pe baza unor descoperiri epigrafice tegulare (vezi mai jos), Gh. Ștefan a demonstrat definitiv că *Scyt(h)ica* este epitetul legiunii I Iovia, restabilind astfel textul *itinerariului* : *Trosmis leg. I Iovia Scyt(h)ica m.p. XVIII*⁹. Dealtfel, unul din manuscrise (D) inscrie distanța după acest cuvînt : *Sitica* (sic) *m. p. VIII*.

Legiunea I Iovia Scythica este cunoscută prin mai multe ștampile tegulare descoperite la Dinogetia : *Leg(ionis) I Ioviae Scy(thicæ)*¹⁰,

³ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*⁴, Paris, 1914, p. 70—72 ; vezi I. Kajanto, *Commentationes Humanarum Litterarum*, 26, 1965, 1—4, p. 251.

⁴ I. Kajanto, *op. cit.*, p. 316.

⁵ După Ritterling, Diocletian a creat cele două legiuni afectate provinciei Scythia în 285 (RE, XII, 1925, col. 1352) ; după W. Seston (*Dioclétien et la tétrarchie*, Paris, 1946, p. 77 și 222), instituirea teologiei ioviene și herculeene, de unde aceste legiuni își trag numele, datează după 287 (vezi idem, *Historia*, 1, 1950, 2, p. 257—266 = *Scripta varia*, I, Roma, 1980, p. 441—450). Discuția amplă a problemei, cu bibliografie : M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia și Nottitia Dignitatum*, București, 1988, p. 62—63.

⁶ E. Ritterling, RE, XII, col. 1407 ; A. Passerini, *Dizionario epigrafico*, IV, Roma, 1947, s. v. *legio*, p. 623.

⁷ Despre *legio II Herculia*, vezi M. Zahariade, *op. cit.*, p. 61—66 (cu bibliografia).

⁸ Ediții : *Itineraria Romana*, Stuttgart, 1916, p. I.IV—LXVII (ed. K. Miller) ; *Itineraria Romana*, I, Leipzig, 1929 (ed. Otto Cuntz). Extrase în *Izvoare privind istoria României*, I, București, 1964, p. 746—749.

⁹ Gh. Ștefan, *Balkanica*, 7, 1944, 2, p. 344—348 ; idem, NEH, 1955, p. 161—167.

¹⁰ Idem, *Dacia*, 7—8, 1937—1940, p. 408—410 ; idem, *Balkanica*, 7, 1944, 2, p. 346 ; idem, NEH, 1955, p. 161—167 ; I. Barnea, SCIV, 20, 1969, 2, p. 248, fig. 6;5 : Em. Popescu, IGLR, 241.

precum și la Noviodunum¹¹ și Niculițel¹² (fragmentare). Pe baza acestor ștampile, Gh. Ștefan a dat o soluție corectă informației din *Itinerarium Antonini* 225,3 (v. mai sus).

Cu un deceniu în urmă, devenea cunoscută o inscripție funerară din Phrygia, ridicată de un fost soldat soției sale¹³:

Αὐρ(ήλιος) Γάιος β' Ιστρατ[εσσάμε]νο(ς) ἰς λαιγειῶναν | πρώνην (sic) Ἰτα-
 λικῆν Μυσιατικῶν, ἐκ[λεχθεὶς ἰς ὀγδ[έ]σαν Αὐ]γούσταν Γερμ[ανικίαν, ἐν ἐπ[αρχί]α
 Σκυθ(ῆ) κα(ὶ) Παν(ονί)α | Ἰοβί)α Σκυθικῆ· τῆ[ρων, ἰσ]τρατεσσάμενος μα[θη]τῆς
 ἱππέων, εἴτα ἱπ[ε]υὸς λανκ[ι]άρης, ὀπτιῶν τριάρ[ες, ὦπ(τ)ῶν [ὠρ]δινᾶτος,
 π[ρ]ίνκεψ[?] ὀπτιῶν, ὠπτιῶν (sic) δ[ὲ] κομ[ι]τ(ων) ΟCΙΜΟCΟ το[ῦ] Κυρίου
 λεγιῶνος πρέιμα(ς) Ἰοβί)ας Σκυθικῆς, τῆ[ν] ἡγεμον[ί]αν κύκλευσας (Ἰ)α(ν
 Κ)αρίαν[-----] Λυδ[ί]αν Λυκαονίαν | Κιλικίαν[-----] Φο[ινεικ]ήν Συρίαν Ἀραβίαν(ν)
 Φα(λε)στ[ί]ναν (sic) Αἴγυπτον Ἀλεξανδρίαν | Ἰνδ[ί]αν[-----] Μεσοποταμίαν |
 Κα[ππαδοκ]ίαν ---- Ἰ[σ]λατίαν Βειθυνίαν | Θρακ[ί]αν ---- Μυσίαν Καρ(π)ίαν
 | [-----] Σαρματίαν τετράκις | Βιμινά[κιον]----] | Γουτ[ί]αν β' | Γερμα[νίαν
 ----] Δαρδ[ανίαν] Δε(λ)ματίαν | Παννονίαν[-----] Γαλλ(ῆ)αν Σπαν(ῆ)αν |
 Μαυρε[τανίαν] ---- εἴτα προκόψας | καὶ ταῦτα[-----] γήσας ἤλυθον | εἰς
 πατρ[ί]δα γαίαν Περσικῶν Περσικῶν | ἐνδ' ἦν τεθρ[ε]μμένος, ἐν κώμῃ Κοτιάων |
 καταμένων[-----] Μακεδονίας | ἐπιθ[ῆ]ς Ἰουλι[-----] Ἀρε[σκουση] τῆ ἐαυ[τοῦ]
 γλυκυτ[ά]τη γυναικί ἐγέσθησα τὴν στήλην ἐκ τῶν ἰδ[ί]ων αὐτοῦ καμά[των]
 μνήμης χάριν, ἕως τῆς | [ἐ]να[στάσε]ως χα(ῆ)ρετε πά[τερ]ες.

Legiunile în care a servit Aurelius Gaius poartă epitețe derivate de la numele provinciilor în care au fost cantonate: I Italia *Moesica*¹⁴ (garnizoana la *Novae-Svištov*), VIII Augusta *Germanica* (garnizoana la *Argentoratum-Strasbourg*), I Iovia *Scythica* (această inscripție este prima atestare sigură a acestui al doilea *cognomen* al legiunii, confirmând lectura lui Gh. Ștefan)¹⁵; din inscripție mai aflăm că, în calitate de soldat al legiunii I Iovia *Scythica*, Aurelius Gaius a făcut campanie în Pannonia¹⁶ — fapt nou cunoscut în istoria acestei legiuni.

În alte surse, legiunea I Iovia apare fără acest al doilea *cognomen*. Cea mai importantă este *Notitia Dignitatum (Or.)*, XXIX : 32 *praefectus legionis primae Ioviae Novioduno*, 33 *praefectus ripae legionis primae Ioviae cohortis quintae pedaturae superioris Novioduno*, 34 *praefectus ripae legionis primae Ioviae cohortis quintae pedaturae inferioris Accisso* (evident : *Aegysso*). După cum se vede, sediile celor două legiuni apar inversate față de *Itinerarium Antonini*. Pe baza ștampilelor legiunii I Iovia *Scythica* descoperite la *Dinogetia* (mai târziu și la *Noviodunum* și *Niculițel*; v.

¹¹ Richard A. Todd, *Dacia*, N. S., 17, 1973, p. 335—336, fig. 1 (foto).

¹² Gh. Ștefan și colectivul, *SCIV*, 5, 1954, p. 186, fig. 23 (desene); *IGLR*, 268.

¹³ Th. Drew-Bear, în *Actes du Colloque de Strasbourg 14—16 juin 1979* (Université des Sciences humaines de Strasbourg. Travaux du Centre de recherche sur le Proche-Orient et la Grèce antiques, 6), 1981, p. 93—141; textul inscripției reprodus în *AnnÉp*, 1981, 777.

¹⁴ Cf. *CIL*, VI, 2 759 (= *ILS*, 2 045) : *legione M(oesi)aca*.

¹⁵ Vezi și *CIL*, XIII, 6 849 : *optio leg. II Pannonic(a)e* (este, evident, vorba de legiunea II *Adiutrix*).

¹⁶ Th. Drew-Bear, *op. cit.*, p. 101.

mai sus), Gh. Ștefan a arătat că în *Itinerarium Antonini* s-a strecurat o greșeală (dacă nu cumva a intervenit ulterior o schimbare a sediilor celor două legiuni)¹⁷.

Până la descoperirea inscripțiilor din Phrygia și de la Carsium, legiunea I Iovia mai era menționată numai de inscripția funerară pe care un *miles leg(ionis) I Ioviae* (sic) o ridică părinților săi la Aegyssus¹⁸.

Ne grăbim a sublinia că prezența cognomenului *Scyt(hica)* în nomenclatura unității datează inscripția de la Carsium la sfârșitul sec. III — începutul sec. IV¹⁹; ulterior, cum reiese și din *Notitia Dignitatum*, unitatea nu mai poartă acest al doilea nume.

O problemă ridică întregirea gradului lui Valerius Castus din inscripția de la Carsium; alegerea noastră oscilează între *centur(io) ord(inarius)* și *centur(io) ord(inatus)*. Oricum, faptul că socrul său era *centen(arius)*, deci comandant peste o simplă centurie, arată că ginerele său era un ofițer de rang superior.

Despre rangul ofițerilor din armata romană din epoca tîrzie, aflăm următoarele de la Vegetius (II,8):

Vetus autem consuetudo tenuit, ut ex primo principe legionis promoveretur centurio primipili: qui non solum aquilae praeerat, verum etiam quatuor centurias, hoc est quadringentos milites, in prima acie gubernabat. Hic tanquam caput totius legionis merita consequabatur et commoda. Item primus haec status duas centurias, id est ducentos homines, ducebat in acie secunda, quem nunc ducenarium vocant. Princeps autem primae cohortis centuriam semis, hoc est centum quinquaginta homines, gubernabat. Ad quem omnia, quae in legione ordinanda sunt, pertinent. Item secundus hastatus centuriam semis, id est centum quinquaginta homines, regebat. Triarius prior centum homines gubernabat. Sic decem centuriae cohortis primae a quinque ordinariis regebantur; quibus magnae utilitates et magnus honor est a veteribus constitutus: ut ceteri milites ex tota legione omni labore ac devotione contenderent ad tanta praemia pervenire. Erant etiam centuriones, qui singulas centurias curabant: qui nunc centenarii nominantur. Erant decani, denis militibus praepositi: qui nunc caput contubernii vocantur. Secunda cohors habebat centuriones quinque. Similiter tertia, et quarta usque ad decimam cohortem: in tota autem legione erant centuriones quinquaginta quinque.

Vegetius ne informează, prin urmare, că într-o legiune erau 55 de centurioni. Cohortele II—X aveau fiecare câte 5 centurioni, în total 45; înseamnă că în *cohors prima* erau 10 centurioni: cinci erau *ordinarii* (despre aceștia aflăm dintr-un alt pasaj, II, 7: *ordinarii dicuntur qui in proelio primos ordines ducunt*), alți cinci erau simpli *centenarii* (*qui singulas centurias curabant*). După același autor, ordinea rangurilor centurionilor primei cohorte era următoarea:

— *Primus pilus* comanda *prima acies*, compusă din 400 de soldați;

— *Hastatus primus* comanda *acies secunda*, compusă din 200 de soldați, de aceea el se numea și *ducenarius*;

¹⁷ NEH, 1955, p. 163.

¹⁸ I. Barnea, SCIV, I, 1950, 2, p. 175—184; IGLR, 270. O inscripție de la Salsovia menționează un (*centurio*) *leg(ionis) I [...]*; nu știm dacă poate fi atribuită legiunii I Italica ori legiunii I Iovia (vezi discuția în IGLR, 271).

¹⁹ Din aceeași perioadă datează și inscripția lui Aurelius Gaius: Th. Drew-Bear, *op. cit.*

— *Princeps secundus* comanda o centurie și jumătate, adică 150 de oameni : *ad quem prope omnia, quae in legione ordinanda sunt, pertinent*, „de acesta țin toate care trebuie orinduite în legiune”; deci acesta ar putea fi *centurio ordinatus*;

— *Secundus hastatus* conducea o centurie și jumătate, adică tot 150 de oameni;

— *Triarius prior* conducea 100 de oameni. Th. Mommsen a încercat să elimine acest centurion din ordinea rangurilor menționată de Vegetius, considerând că este vorba de o interpolare²⁰. Dar din inscripția lui Aurelius Gaius aflăm că acesta a fost ὀπτιῶν τριάρες, ὀπτιῶν [ὄρ]δινάτος, π[ρί]νκεψ[?] ὀπτιῶν; după observațiile lui Th. Drew-Bear : „Comme c'est le cas aussi pour les titres suivants, *optio ordinatus* et *optio p[ri]nceps*], on peut considérer que le terme qualificatif *triarius* ne s'applique pas directement au rang de l'*optio*, mais plutôt au rang du centurion auquel l'*optio* était chaque fois attaché : c'est à dire que Gaius semble avoir été successivement *optio (centurionis) triarii*, *optio (centurionis) ordinati*, *optio (centurionis) principis*”²¹. Inscripția lui Aurelius Gaius confirmă informația lui Vegetius despre existența centurionului *triarius* în prima cohortă a legiunii²².

În ceea ce privește termenul *ordinatus*, E. Stein considera că el se aplica oricărui centurion, în timp ce *ordinarii* desemnau sub principat pe *primi ordines*²³ (aceștia erau, pare-se, centurionii primei cohorte²⁴); după J. F. Gilliam, ambii termeni, *ordinatus* și *ordinarius*, ar fi avut același sens, cel de centurion²⁵. Dar — observă Th. Drew-Bear —, deoarece Gaius menționează că a fost mai întâi *optio* al unui centurion *triarius* și abia apoi al unui centurion *ordinatus*, înseamnă că este vorba de un grad diferit și că nu toți centurionii din timpul său erau *ordinati*; „on pourrait ainsi considérer que dans l'armée de Dioclétien, le terme *ordinatus* désignait bien un centurion qui commandait un *ordo*, tandis que le centurion *triarius* était un officier de la réserve, car il ne paraît pas que depuis le Haut Empire le sens de ce terme avait changé”²⁶. Pe de altă parte, în inscripția de la Carsium este menționat și un *centenarius* (de la Vegetius aflăm că astfel erau denumiți centurionii care comandau o simplă centurie); înseamnă că era un rang diferit de cel al ginerelui său, care trebuie să fi fost un ofițer superior.

Descoperirea acestei inscripții la Casium readuce în actualitate o altă problemă : dacă nu cumva este totuși corectă informația din *Itinerarium Antonini* (225—226), anume că legiunea I Iovia Scythica a staționat, la început, la Troesmis (avînd prin urmare în grijă paza fluviului pînă mai în sus de Carsium), iar legiunea II Herculia la Noviodunum

²⁰ *Ephemeris epigraphica*, IV, Berlin, 1881, p. 228; vezi și *Gesammelte Schriften*, VIII, Berlin, 1913, p. 362.

²¹ Th. Drew-Bear, *op. cit.*, p. 106 cu nota 47.

²² *Ibidem*. După observația aceluiași epigrafist, desemnarea unui centurion *triarius* drept *prior* implică existența unui *triarius posterior*.

²³ Byzantion, 8, 1933, p. 379—387 (apud Drew-Bear, *op. cit.*, nota 63).

²⁴ A. v. Domaszewski — B. Dobson, *Die Rangordnung des römischen Heeres* ², Köln-Graz, 1977, p. XXIV.

²⁵ J. Frank Gilliam, *Transactions of the American Philological Association*, 71, 1940, p. 127—148.

²⁶ Th. Drew-Bear, *op. cit.*, p. 110.

(am văzut că ordinea este inversă în *Notitia Dignitatum*). S-ar putea presupune că, îndată după creare, legiunea II Herculia a fost dislocată din sediul ei de la Noviodunum (ea nu poartă supranumele *Scythica*!) și trimisă să lupte pe alte fronturi²⁷, *limes-ul* dobrogean rămânând a fi apărat de legiunile I Iovia *Scythica* și XI Claudia Pontica²⁸. Astfel, s-ar găsi o explicație a prezenței (dacă nu este totuși întâmplătoare) unui centurion din legiunea I Iovia *Scythica* la Carsium: ipoteză a cărei fragilitate ținem s-o subliniem de la început, până la o eventuală confirmare printr-o descoperire epigrafică tegulară. Ulterior, după revenirea în Dobrogea, legiunii II Herculia i-a fost încredințată, după cum se știe, apărarea porțiunii dinspre Bărăgan, legiunii I Iovia rămânându-i în pază numai porțiunea de nord a fluviului (unde o atestă *Notitia Dignitatum* și ștampilele tegulare).

UNE INSCRIPTION INÉDITE DE CARSIMUM

RÉSUMÉ

Stèle funéraire en marbre blanc (1,47 × 0,56 × 0,26 m; fig. 1) mise au jour en 1987, à l'occasion des fouilles dans la nécropole romaine des IVe—Ve siècles; réutilisée à la construction d'une crypte funéraire.

L'inscription (voir le texte plus haut, p. 242) nous fait connu un *centur(io) ord(inarius) leg(ionis) I Iov(iae) Scyt(hicae)*. La légion mentionnée a été créée par l'empereur Dioclétien et attribuée à la défense de la province de Scythie (voir *Itin. Ant.* 225, 2—3 et *Not. Dign. Or.* XXIX, 32—34) — où est attestée par des briques estampillées à Dinogetia, Noviodunum et Niculițel (voir les notes 10—12) et par une inscription funéraire trouvée à Aegyssus (voir note 18). Une très importante inscription a été mise au jour en Phrygie (*AnnÉp*, 1981, 777).

Grâce à la présence du surnom géographique de *Scyt(hica)*, l'inscription de Carsium pourrait dater du commencement du IVe siècle. D'autre part, la présence de cette inscription à Carsium, en amont de Troesmis, met de nouveau sur le tapis le problème de la première garnison de la légion I Iovia: à Troesmis (*Itin. Ant.*) ou à Noviodunum (*Not. Dign.*).

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. Stèle funéraire de Carsium.

²⁷ Vezi în această privință M. Zahariade, *op. cit.*, p. 70—71 (cu bibliografia).

²⁸ Pe două ștampile tegulare: [...] XI PONT și [...] PONT, descoperite la Izvoarele (jud. Constanța) (M. Irimia, Pontica, 18, 1985, p. 142), este vorba fără îndoială de legiunea XI, Claudia, purtând un epitet neatestat pînă în prezent: *Pont(ica)*; vezi C. C. Petolescu, SCIVA, 40, 1989, 2, p. 167.

